

УДК 1:316.3

**МАШИНІЗАЦІЯ ЯК ФАКТОР ВІДЧУЖЕННЯ
(У ПРАЦЯХ ДЖ. КІГАНА, Г. МАРКУЗЕ ТА Х. ОРТЕГІ-І-ГАСЕТА)**

Марина Лазарева

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна,
e-mail: marinalazareva9@mail.ru*

Проаналізовано ситуацію машинізації сучасного суспільства та викликану цим проблему відчуження. Охарактеризовано ті реакції й стани, яких зазнає індивід, стикаючись із таким феноменом. Досліджено процеси машинізації як фактору підвищення рівня агресивності у поведінці індивідів. Розглянуто феномен “технологічна агресія” як спосіб вивільнення деструктивної енергії та як чинник дегуманізації особистості. Простежено вплив машинізації на розвиток окремих напрямів сучасного мистецтва та визначено їхню роль у процесі гармонізації людського буття із технікою.

Ключові слова: відчуження, техне, машинізація, агресивність, технологічна агресія, масове мистецтво, машинне мистецтво.

Епоха глобальних трансформацій, яку переживає сучасне суспільство, актуалізує філософське осмислення проблеми машинізації людського буття, яке з плином часу щоразу більше загострюється. Процеси машинізації, що навантажують навколишній простір людини, породжують ситуацію відчуження, яка стає однією з головних характеристик людського життя. Така проблема вимагає ґрунтовного критичного осмислення та пошуку шляхів виходу із кризової ситуації, що жахає фрагментацією людського буття, аксіологічною кризою та втратою життєвих орієнтирів. Актуальність дослідження зумовлена швидкістю, з якою відбувається посилення процесів машинізації у сучасному суспільстві та поглибленням її дегуманізуючого впливу на індивіда.

В історії філософії вагомий внесок у дослідження процесів відчуження зробили мислителі Нового часу. Проте як окрему філософську проблему відчуження осмислюють І. Гегель, К. Маркс, М. Вебер, З. Фройд, Ж.-П. Сартр, Т. Адорно, Г. Маркузе, Ю. Габермас, М. Бердяєв та ін. Зокрема, представники Франкфуртської школи подали детальний та вичерпний аналіз відчуження, який і сьогодні залишається актуальним. Серед українських мислителів, які досліджували феномен відчуження, виокремимо А. Єрмоленка, А. Бичко, В. Ляха, В. Табачковського, В. Кізіма, Л. Левчука, М. Михальченка, Д. Лук'яненка, М. Головатого, О. Білоуса.

Відчуження у сучасному суспільстві тісно переплітається із процесами машинізації. Створення нових форм виробництва, орієнтованих на постійне покращання людського життя, комп'ютеризація та перехід до інформаційного суспільства спричинили ситуацію, в якій техніка почала займати настільки вагоме місце у житті людини, що це дало поштовх до виникнення окремого філософського напрямку – філософії техніки, який поширився у Західній Європі у 60-80-х роках ХХ сторіччя. Проблематику філософії техніки, а також питання машинізації у свій

час розробляли О. Шпенглер, Л. Мемфорд, Д. Бел, М. Гайдегер, Х. Бек, Р. Дарендорф, Г. Йонас, М. Кастелз, К. Ясперс, Х. Ортега-і-Гасет, К. Мітчем, Е. Тофлер, Ж. Елюль.

Мета статті – дослідити негативний бік технічного поступу й проаналізувати ті сфери людського життя, в яких процеси машинізації та відчуження досягли критичного рівня та невпинно руйнують людську свідомість; з'ясувати, як процеси відчуження сприяють маніпуляції та контролю, які продовжують поширюватись у суспільстві.

Класичне визначення категорії відчуження використовують для означення суспільного процесу, в межах якого відбувається перетворення результатів та продуктів діяльності людини у незалежну від неї силу, яка постає вище від своїх творців і пригноблює їх. Якщо раніше цей термін частіше траплявся в юриспруденції та релігії, то в ХХ ст. форми відчуження набувають цілком нового виміру і є предметом вивчення соціальної філософії.

Так, Джозеф Кіган, аналізуючи концепт відчуження, зауважує, що “відчуженими є особи, які втратили можливість користатись своїми чуттями чи розумом, які вважаються відірваними від реальності” [3, с. 52]. Відчуженням є не лише стан фрустрації, не просто крах мрій та сподівань, це втрата віри у себе, у суспільство й у майбутнє. Згідно з філософом, індивід у навколишніх його реаліях втрачає будь-яку можливість знайти відповідь на питання “Хто я?” Особливої уваги заслуговує той момент, що вагому роль у поглибленні відчуження відводять саме сучасному масовому суспільству.

Реакція індивіда на процеси відчуження може проявлятися по-різному: страх, паніка, байдужість, самотність та відкидання цінностей, алкоголізм, наркоманія, суїцид. І все це, як зазначає Дж. Кіган, є характеристиками так званого “синдрому відчуження”. Найгіршим у такій ситуації є те, що людина звикає до подібного стану та приймає його за справжню реальність. Однак це впливає на неї на підсвідомому рівні, та її діяльність (так само, як і мислення) набуває агресивного характеру. Щоправда, сьогодні людина нагадує “усміхненого робота”, який автоматично виконує усі запрограмовані команди й залишається переконаним, що це і є життєвою метою.

Особливу увагу Дж. Кіган звертає на поглиблення відчуження серед молоді, яка найлегше піддається деструктивним впливам. Нестабільність суспільства породжує розчарування, байдужість, відчай і відразу до всього довкілля. Первинне бажання щастя підмінюють банальним задоволенням, почуття любові та дружби – прагматизмом, патріотизм – ігноруванням культурного спадку; відбувається анігіляція життєвого пориву та інстинктивних потреб молоді людини. Глибоко вкорінена самотність штовхає юнаків на шлях беззаконня й насилля. Відбувається розщеплення, фрагментація індивідом власного Я, тобто розпочинається процес відчуження. Щоправда, є й інший бік такої поведінки: часто агресивність є лише спробою звернути увагу навколишніх людей на свої проблеми, залучити суспільство у власне життя.

Втрата власної ідентичності тісно переплітається з проблемою “машинізації” суспільства. Намагання індивіда пристосуватись до темпу сучасного життя призводить до того, що його робота, дозвілля, приватні стосунки вже не залежать від нього; усі смаки, пріоритети, вподобання та навіть інтимні почуття формуються

“вищими силами” суспільства: політичною елітою, мас-медіа, а сьогодні – ще й машинами.

У цьому контексті варто пригадати поняття “техне”, яке своїм корінням сягає часів античності, де його розуміли не лише як ремісництво, але й як мистецтво (техніка танцю, співу, віршування). Проте у ХХ ст. акцент роблять саме на першому визначенні. Йдеться про техніку, яка виступає засобом, що дає змогу людині досягти бажаного, не витрачаючи при цьому багато зусиль. Це техніка, яка вселяє у людину віру в можливість абсолютного панування над природою, над світом, над іншими людьми. Щоправда, як зазначає М. Бердяєв, подібна віра в необмежені можливості людини настільки засліпила її, що вона не помічає, як технічні засоби перетворились для неї у життєву мету. До того ж душа людини сьогодні настільки механізована, що поняття життєвої мети взагалі втрачається.

Так, Герберт Маркузе у праці “Одновимірна людина” акцентує на тому, що сучасне виробництво має тоталітарний характер, а технологічне суспільство трансформується у своєрідну систему панування. Технологічна реальність наскрізь пронизує простір особистої свободи індивіда, більше того, тепер небажання “бути як усі” сприймають як безсилля та прояв неврозів. Під тиском технічної революції відбувається цілковита переоцінка цінностей, переосмислення життєвої мети. Мислитель переконаний, що сучасне суспільство вже досягло того стану, коли у будь-який момент може статись “вибух”. Для того, щоб уникнути цього, суспільство намагається забезпечити більш ефективну ментальну координацію індивідів: воно прагне маніпулювати індивідом, примирити його з реаліями життя, зробити його придатним до існування у “хворому суспільстві”. “Індивідуальні потреби, інстинкти повинні бути підмінені суспільними, до того ж вони повинні бути стандартизованими й узагальненими” [4]. Це стає потужною зброєю у руках можновладців та забезпечує масове виробництво й споживання, а отже, й великі прибутки для тих, хто у цьому зацікавлений.

Незважаючи на всі блага, які прийшли разом із технологічним прогресом, є й негативний бік – людська праця стає непотрібною. Оскільки людська праця є не лише фактором виживання, але й соціалізації, подібна ситуація породжує паніку, адже безробіття лякає нас набагато більше, ніж найбуденніша, монотонна робота. Проте Г. Маркузе переконаний, що справжня небезпека для суспільства полягає в іншому: намагаючись зберегти хоч якусь можливість заробляти на існування, людина набагато легше піддається будь-якій маніпуляції, стає покірною, гнучкою, такій особі легко нав’язати певну модель поведінки та систему цінностей. Страх перед автоматизацією перетворюється в ідеологію, яка лише поглиблює деструктивні процеси у суспільстві та посилює тотальний контроль.

Розглядаючи проблему агресивності та її прояви у суспільстві, філософ використовує поняття “технологічна агресія”. Цей феномен пов’язаний із тим, що людський організм у ролі інструменту праці стає непотрібним. Тепер роботу виконує машина, яка за своїми можливостями є набагато потужнішою, ніж людина. Відношення між особою та річчю докорінно змінюється: тепер не людина скеровує річ і визначає її мету, а швидше навпаки. Агресія у такій ситуації вивільняється, не завдаючи індивідові моральної шкоди, не породжуючи докорів сумління та почуття провини. Високий рівень автоматизму призводить до того, що індивід тепер залишається “чистим”, адже це не він чинить акт насилля, а є лише інструментом у

руках машини. Г. Маркузе пропонує такий приклад: раніше, використовуючи зброю (ніж, пістолет), людина пам'ятала, що це її особистий злочин, сьогодні ж технологічна агресія звільняє нас від почуття провини. Скажімо, мотогонщика чи конструкторів ядерної зброї не вважають злочинцями, хоч насправді це не завжди так. Відсутність у людини хоч якоїсь рефлексії над вчиненими діями тягне за собою не лише зростання насилля, але й розширення його меж до так званого “нешкідливого рівня” (наприклад, неввічливість, сексуальна неадекватність). “Подібне звільнення людської свідомості призводить до атрофії останніх перешкод на шляху до масового божевілля” [4].

Машинізація, самотність, пасивність та дегуманізація – усе це характеристики сучасного індивіда. Машини настільки заповнили наше життя, що навіть їхні виробники починають замислюватись над тим, що цей процес виходить із-під контролю. “Досконалість машини зробила недосконалою саму людину” [6, с. 229]. Людина у сучасному індустріальному суспільстві не така вже й “розумна істота”, якщо порівнювати її з машиною.

Як зазначено вище, поняття “техне”, крім ремісництва, мало ще одне значення, і саме тому, досліджуючи способи подолання відчуження людини й переосмислення масштабів машинізації, ми звернулись до мистецтва, мета якого залучити (або ж повернути) людину до естетичних цінностей. Однак сьогоднішнє мистецтво стає одним із факторів, який, скоріше, сприяє поглибленню відчуження, ніж послаблює його згубний вплив.

У ХХ ст. мистецтво набуває кардинально нового виміру: розваги стають головним товаром мистецького процесу. Проте важливо, що й сама людина змінюється: вона втрачає своє духовне начало, її буття має антигуманний характер, а основною фізичною потребою стає бажання розв'язатись. До того ж людина шукає таких задовольень, які вимагають мінімальних затрат енергії та зусиль. І тут у гру вступають машини. Героями у людській свідомості тепер є не Фауст, Ромео чи Гамлет, а Бетмен на швидкісному “бетмобілі”, Трансформери й Термінатор. Усі вони володіють надможливостями, впевнені у собі, а головне – озброєні. Герої телебачення та коміксів, ці напівлюди-напівроботи, вселяють у звичайну людину віру в те, що, володіючи передовими технологіями, вона зможе впоратись із жорстокістю та насиллям у суспільстві. Ми скуповуємо останні новинки технічної промисловості й переконані в тому, що технічне вдосконалення нашого помешкання є сенсом існування.

Напрями сучасного мистецтва надзвичайно різноманітні, і кожен із них є оригінальним та непередбачуваним. Доступність та зрозумілість сучасного мистецтва робить його привабливим для широкого загалу. Так, сьогоднішнє мистецтво не вимагає від реципієнта жодної рефлексії, жодних зусиль, жодних знань. Мистецтво зводиться до рівня буденності: картини зображують речі повсякденного вжитку (годинники, ложки, лопати, кавоварки), композиції зроблені з тролейбусних квитків, взуття, газетних вирізок і навіть сміття. Тобто відбувається зняття мистецтва з п'єдесталу та зведення його до рівня повсякденності. Однак йдеться про те, що нині подібна оригінальність зводиться до абсурду.

Першочерговим завданням популярного сьогодні стилю поп-арт, або масового мистецтва, стає повернення до об'єкта, але не до абстрактного чи традиційного предмета мистецтва, а до об'єкта як такого. Усі стереотипи відкидаються: у стилі поп-

art немає обмежень. Естетичну цінність можна знайти у будь-чому: в газовій трубі, у відрі, в автомобільному колесі. До того завдання митця якраз у тому, щоб звернути увагу масової свідомості на банальні речі. Незважаючи на сувору критику з усіх боків, витвори у стилі поп-арт продовжують збирати широку публіку й шокувати своєю епатажністю сучасного глядача.

Хосе Ортега-і-Гасет у праці “Дегуманізація мистецтва” зазначає, що мистецтво самостійно обмежує себе, увесь час озираючись у минуле, адже постійне повторення лише притуплює сприйняття. Нове ж мистецтво полягає саме у запереченні старого. Можливо, постійне повернення до класичних ідеалів й справді недоречне, проте мистецтво сучасної епохи не дає особистості нічого, що могло б задовольнити її естетичні потреби. Однак, як зазначає автор, це пов’язано не стільки з мистецтвом, скільки з тим, що сама людина стала “дегуманізованою”. Філіпо Марінетті, основоположник й теоретик футуризму, є більш категоричним у цьому плані: він переконаний, що логіка та розум лише заважають сучасній людині. Ф. Марінетті наголошує, що мета мистецтва полягає у постійному новаторстві, до того воно повинно бути примітивізованим, позбавленим розуму, адже саме останній стоїть на заваді гармонізації людини й техніки. Він пропагує технічну утопію, в якій синтезуються людина й машина, щоправда, машині надається пріоритет. Автор вважає, що тема Я вже вичерпала себе як у мистецтві, так і в науці й філософії, тепер необхідно звернутись до зображення неживої матерії, а точніше техніки. У зв’язку з цим згадаємо ще один напрям – “машинне мистецтво”, яке постає як спроба поєднати художню і технічну творчість. Для “машинного мистецтва” немає нічого прекраснішого, ніж звук мотора чи клацання годинникового механізму, воно повинне зображати машину як єдиний предмет, вартий уваги.

Звичайно, не можна заперечувати, що сучасній людині, яка живе у прогресивному індустріальному суспільстві, важко відмовитись від тих благ, якими забезпечує її технічна революція. Однак треба пильніше придивитись до того, що нас оточує – навколо зруйнована екологія, неконтрольований натовп, постійна агресивність та неврози. Звісно, це не означає, що необхідно відмовитись від подальшого розвитку технічної промисловості, та й мала імовірність того, що ми могли б це зробити. Проте варто переглянути напрям, який ми обрали, – споживацький характер діяльності веде не у світле майбутнє, а руйнує життя та “зречевлює душі”.

Ще один важливий момент, пов’язаний із процесами відчуження, – це нерозуміння глядачем мистецьких творів. Х. Ортега-і-Гасет зазначав, що мистецтво поділяє суспільство на дві антагоністичні групи: тих, яким подобається і які розуміють, та тих, які не розуміють. В останніх це викликає роздратування та агресивну ворожість. Так, у лютому 2010 року в Києві відбулась виставка художніх робіт Леся Подерв’янського, відомого художника та автора сатиричних п’єс, яка називалась “Герої”. Помітним фактом стало те, що поруч із кожною картиною була табличка з “поясненням”, яка вказувала на тему тієї чи тієї роботи. За словами автора, сучасний глядач не здатен сприйняти витвори мистецтва, якщо йому не пояснити їх у достатньо зрозуміло. Це свідчить про те, що відчуження досягло загрозливих форм: сучасна людина стрімко втрачає почуття прекрасного та невпинно спотворює свою реальність.

Отже, якщо раніше людина була рабом природи, то сьогодні вона стала рабом свого власного породження – машини. Розвиток техніки сягнув таких вершин, що вона перетворює саму людину у вдосконалену машину. У мистецтві ж із перенесенням уваги зі суб'єкта на об'єкт, зокрема на машину, відбувається втрата того сутнісного повідомлення, яке закладене у витвір мистецтва та яке він повинен донести до реципієнта. Сьогодні ми маємо справу із зачерствілістю людської душі та зміною ціннісних орієнтацій під впливом технічної революції. Однак, чи не загрожує це повним спустошенням людської душі, чи можемо ми розраховувати на те, що у майбутньому не перетворимось у роботів, яких заворює лише вдосконалена комплектуюча деталь. Не можна стверджувати, що технічний аскетизм буде виходом з такого становища, проте завдання полягає у зміні пріоритетів – не машина повинна бути метою й кінцевим продуктом, а людина та її щастя.

Аспекти машинізації, розглянуті у статті, однозначно не вичерпують проблематику цієї теми. Подальші дослідження можуть бути спрямовані на пошук шляхів мінімізації чи навіть цілковитого подолання агресивності у поведінці індивідів та у суспільстві загалом. Важливим залишається також питання про можливість гуманізації сучасного індивіда й ті способи, якими остання може бути здійснена.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бердяев Н.* Человек и машина // Вопросы философии, 1989. № 2. С. 147–162.
2. *Маркузе Г.* Одномерный человек: Исследование идеологии развитого индустриального общества. М.: АСТ, 2002.
3. *Ортега-и-Гассет Х.* Дегуманизация искусства. М.: АСТ, 2008.
4. *Bier W.* Alienation: Plight of Modern Man? New York: Fordham University Press, 1972.
5. *Keegan J.* Alienation in Psychological Perspective // *Bier W.* Alienation: Plight of Modern Man? New York: Fordham University Press, 1972.
6. *Marcuse H.* Aggressiveness in Advanced Industrial Society. Germany, 1967. <<http://www.wbenjamin.org/marcuse.html>>.
7. *Marinetti F.* The Founding and Manifesto of Futurism // Apollonio, Umbro, ed. Documents of 20th Century Art: Futurist Manifestos. New York: Viking Press, 1973. <http://viola.informatik.unibremen.de/typo/fileadmin/media/lernen/Futurist_Manifesto.pdf>.
8. *Ponniah J.* Machine-Made Loneliness and Mechanization of Human Life in Player Piano // *Anthropologist*, 10(3). India, 2008. <<http://www.krepublishers.com/02-Journals/T-Anth/Anth-10-0-000-08-Web/Anth-10-3-000-08-Abst-PDF/Anth-10-3-229-08-485-Ponniah-R-J/Anth-10-3-229-08-485-Ponniah-R-J-Tt.pdf>>.
9. Постмодернизм. Энциклопедия. Минск: Интерпрессервис; Книжный Дом, 2001.

**MECHANISATION AS A FACTOR OF ALIENATION
(IN THE WORKS OF J. KEEGAN, H. MARCUSE AND J. ORTEGA Y GASSET)**

Maryna Lazareva

*Ivan Franko National University of Lviv
Universytetska Str., 1, L'viv, 79000, Ukraine,
e-mail: marinalazareva9@mail.ru*

In the article there is an analysis of the situation of mechanization in the modern society and connected to this problem of alienation. There is a characteristic of those reactions and states, which are experienced by the individual while his running into such phenomenon. It is researched the processes of mechanization as the factor of rising level of aggressiveness in human's behavior. The phenomenon of "technological aggression" as a method of destructive energy's release and as a factor of dehumanization of the personality is discovered in the article. It is retraced the influence of mechanization onto development of some trends in the modern art and its role in the processes of humanization of human being with technique is determined.

Keywords: alienation, techne, mechanization, aggressiveness, technological aggression, pop-art, machine art.

**МАШИНИЗАЦИЯ КАК ФАКТОР ОТЧУЖДЕНИЯ
(В РАБОТАХ ДЖ. КИГАНА, Г. МАРКУЗЕ И Х. ОРТЕГИ-И-ГАССЕТА)**

Марина Лазарева

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, г. Львов, 79000, Украина,
e-mail: marinalazareva9@mail.ru*

Проанализирована ситуация машинизации современного общества и вызванная этим проблема отчуждения. Охарактеризованы те реакции и состояния, которые переживает индивид, сталкиваясь с этим феноменом. Исследованы процессы машинизации как фактора повышения уровня агрессивности в поведении индивидов. Рассмотрен феномен "технологической агрессии" как способ высвобождения деструктивной энергии и как фактор дегуманизации личности. Исследовано влияние машинизации на развитие отдельных направлений современного искусства и определена их роль в процессе гармонизации человеческого бытия с техникой.

Ключевые слова: отчуждение, технэ, машинизация, агрессивность, технологическая агрессия, массовое искусство, машинное искусство.

Стаття надійшла до редколегії 22.02.2010

Прийнята до друку 20.05.2010